

Хунобългарската патриотична традиция и имперската идеология на Асеновци

Зарко Ждраков

В родовия списък, наречен Именник, отсъства българското народностно определение и това не е случайно, тъй като при номадите рода обхваща голяма част от народа и край харизматичният владетел има социално различни хора, които го защитават по родство¹. Степните пастири придобиват своето етносно название във връзка с владетелския род, който определя родината на своите сродници в пространството². Алтайските родове Дуло/Дулу (срв. народа *долеман* край Байкал, якутите *долган* край Енисей и хунските потомци *толе/тули/теле*, казахските *дулати*, аварските *дулеби* и тн.) и Ерми/Нушиби са родови съюзи от по пет представители и сборът им предава държавното име Оногурия (тюрк. он-огур ‘10 рода/стрели’), което понякога замествало името на Западния тюркски каганат³. За харизмата на Дуло би насочило названието на Седемте синьо-зелени небеса (Долон хухетенгри) при байкалските буряти⁴. Не случайно Анонимният хронограф от IV век представя българите като древен неиндоевропейски народ, потомци на Зиези - един от синовете на Ноевия син Сем, родоначалник на семитите⁵. За присъствието на Дуло в управлението на Хунската империя в Азия и Европа свидетелстват владетелите Дулунки (ок. 68 г. пр. Хр.), Доулун (ок. 486 г. сл. Хр.), Авитохол/Атила и харизматичният му син възродител Ирник, който вероятно като федерат (подобно на Мундо) получил от император Зенон през 453 година земи на юг от Дунав и същите права потърсил неговият потомък Есперерих/Аспарух (иран. ‘бял кон’) при следвоенното спораезумение,

¹ Гумилев 1993, 60

² Гумилев 1993, 74.

³ Гумилев 1993а, 150, 376; 1994, 154; Стоянов 1997, 65, бел. 31.

⁴ Мифы 1980, 197.

⁵ ЛИБИ, I, 82; ГИБИ, II, 32.

отразено в Именника в духа на представата на Прокопий Кесарийски за федератството.⁶

Привилегированият статус на кръвно родствените потомци на небесния кан Тангра поражда своеобразен патриотизъм, за който свидетелстват изворите. В Именника вълчийт епоним Курт на създателя на Велика стара България с титлата *кънезь* (огузка форма на огурската титла *канар*, от кан ‘кръв’) изразяват кръвното родство с Небесния вълк, прародител на тюрките и конкретно на българите куртогури/кутригури. Неговият син там е представен с епонима на федератските владетели на Запада – Есперерих, т.е. рекс на Хесперия, название на Западната Римска империя в употреба до VI век⁷. По този начин той изразява не само наследствените права от Ирник в Империята, но и в Западния каганат от баща си Курт и вуйчо си Сибир кан Ураган/Органа. Небесно въплъщение е също вълчийт внук Тервел (срв. хакас. *Тер* ‘Тангра’⁸). В Именника измяната на петте Велики Дуло (бехтун, тюрк. беш-тун ‘пет велики’) на рода Бокил е мотивирано с небесновъплъщения княз Кормисош (срв. Корбуста Тангра, т.е. Ахура-Мазда⁹). Титулатурата от другите извори също свидетелства за българската харизматична власт, наследявана от небесните потомци, независимо къде са родени¹⁰ – напр. *жупан* (тюрк. *чобан* ‘овчар’), заимствана от китайската *тсоу-пан* ‘канцлер’¹¹ и *архонт*, която в гностически контекст изразява прерогативите на демиурга¹². Харизматично е също така името на Дуловския обновител Крум, инспирирано от Ромул, познат в Централна Азия като Кесар Кром¹³, както и това на неговият син архонт Омуртаг (тюрк. юмер-таг ‘жива планина’, т.е. Тангра-таг).

⁶ ГИБИ, II, 110-111; III, 32; Гумилев 1993, 127, 130; 1994, 113, 264; Москов 1988, 148-175.

⁷ Гумилев 1993b, 498, бел. 1; Мифы 1980, 298.

⁸ Мифы 1982, 500.

⁹ Мифы 1982, 500-501, 540.

¹⁰ Бешевлиев 1981, 130-133, 160-161.

¹¹ Добрев 2005, 384.

¹² Бешевлиев 1981, 132-133; Мифы 1980, 111.

¹³ Гумилев 1993b, 452; Мифы 1980, 298.

Генезисът на родовия патриотизъм би трябвало да се търси в китайската имперска идеология, тъй като владетелския род на хуните е свързан с китайската харизматична династия. През второто хилядолетие пр. Хр. китайците определяли светлоликите и тъмнокоси варвари от южните покрайнини на пустинята Гоби със *сърца на тигри и вълци*, а техните потомци през II век сл. Хр. като *божествена войска*. Епитетите се идентифицират в сакралните образи на прародителя вълк, тигър и мистичното им съчетание в барса¹⁴ – срв. китайското име на България като Бао-тсалия (Барсова държава) и владетелското име Борис. Сродяването на хуните с Поднебесната империя през 177 г. пр. Хр. и преодоляването на Великата китайска стена подхранват този родов патриотизъм. Представителите на старохунската партия заявяват, че са господари в сражението на коне и за това са страшни за всички и техните потомци винаги ще царуват над народите. Тази имперска идеология с произтичащия от нея патриотизъм е засвидетелствана при Атила, предявил претенции за половината Римска империя като зестра, след като получил от сестрата на императора златен годежен пръстен. Такива римски златни пръстени получил и патриция Кубрат и вероятно неговите потомци - рекса Аспарух и цезара Тервел. Символично шаманско сродяване с Империята направил и кан Крум при обсадата на Константинопол, когато поискал от василевса да си забие копие в Златната врата. Патриотичните нотки в изложението на Енодий по повод българския героизъм във войната с готите през 480 година биха били отглас от грандиозното събитие от 436, когато българите от авангарда на хунската орда убиват лангобардския крал Агелмунд и пленяват единствената му дъщеря, отведена при Атила¹⁵. Според Енодий, вождът на българите е победен, за да не проявява своята дързост и да остане в своето непобедимо племе с унижено потекло и обръщайки се към Теодорих, заявява: Това е народът, който преди тебе имаше всичко, което е пожелавал; народ, в който този е придобивал титли, който е купувал благородството си с кръвта на неприятеля, в който бойното поле прославя

¹⁴ Гумилев 1993а, 345

¹⁵ ГИБИ, III, 32; ЛИБИ, I, 411-412.

рода... те са народ, комуто преди битката с тебе не се е случвало да срещне противник, който да му устои... По рано вярваха, че светът е открит за тях, сега смятат, че за тях е затворена само тази част от земята, която ти пазиш... Обърнат беше в бягство българския народ и с това, че се спаси, бе наказан по-тежко. Разтърсвана от копитата на конете, земята затрепери... Те, които никога не се съмняваха в победата си и на които се учудваше светът, сега се оттеглят, след като загубиха бойните си знамена и смутени от това, че са оцелели, се провикват, че са много по-щастливи ония, на които се бе паднало да загинат.¹⁶

Държавно-родовият патриотизъм е засвидетелстван и при куманобългарските владетели на Второто царство – харизматичните вълчи потомци Асянъ, Тертер, управлявали степната империя Деш-и-кипчак през XI век и Шишман. Не случайно при последните през XIV век се илюстрира Ватиканския препис на Манасиевата летопис със специално вмъкнати триумфални визии от Първото царство – напр. Крум вдига наздравица за българите с чашата череп на императора Никифор Геник. Българската история е представена като част от световната, както в Именника харизматичните владетели са вписани между древните царе. Тази история е противопоставена на римската, която е обречена – срв. описанието на новия Цариград Търнов. Родовият патриотизъм я отделя и от историите на другите балкански народи. Докато българите изграждат своята столица по образа и в противовес на Новия Рим, сърбите търсят своето място във византийското ойкумене със своето присъствие в Константинопол и Светогорските манастири. Моделът на поведение е продуктивен и в новата балканска история.

* * *

¹⁶ ЛИБИ, I, 299-302.

Определението *renovatio imperii* за Второто българско царство има отношение към обновлението на харизматичния владетелски род, основано на генеалогичния тюркски мит за сродените небесни-вълчи деца със земните хора. В тази връзка имената и прозвищата са идеологически топоси още от времето на Петър Делян, възпоменал цар Петър и прародителската година на змията (дилъм), с която започва и завършва Именника на владетелите. Харизматичните възродители от племето на куманите носят вълчите имена на потомците на прародителите вълчица и последен представител на хунския род. Цар Йоан I е с родовото прозвище Асен/Асянъ (тюрк. Ашанъ/Ашина от монг. А-шоно „благороден вълк“), наречен в Бориловия Синодик Белгун (тюрк. билгин „мъдър“), тъй като е освободил българския род от гръцкото робство подобно на умния си вълчи предшественик, извел тюрките от тъмнината на пещерата. Владетелската пропаганда е прокарана в Безименната летопис и апокрифите, където българите са определени като трета част на куманите (тюрк. кун-ман „хунски човек“), а Божията любов е отнесена към измаилтяните, т.е. тюрките-кумани.

След насилствената смърт на цар Йоан I Асен престола заел владетел с друго вълчо име - Борил, засвидетелствано в тюркския каганат като Ил-бьор „вълчи княз“, а преди това в Хунската империя с дядото на Атила от родовия съюз Дуло, онзи кан Балабьор (иранотюрк. *Bala-bog* „Бял вълк“), който подчинил готите като превел рода през Азовските води в Европейските степи. Харизматичното име на княз Борис, запазено в китайското название на България Бао-тсалия „барсова държава“, също е вълчо, тъй като барсът (тюрк. *bars* „леопард, пантера“) мистично съчетава качествата на вълка и тигъра. Не случайно внукът на княз Борис и първороден син на цар Симеон е Боян магьосникът, който с лекота се превръщал във вълк и други зверове. Трансгресивен топос за пространствено-времево обновление е засвидетелстван в Именника с готската федератска титла рих (*rex*) на Есперерих/Аспарух, който превел родовия съюз Дуло през Дунавските води на територията на готите федерати в Римската империя като легитимен

наследник на Ирниковите хуни от Дуло и техните потомци кутригури/куртогури (тюрк. „вълчи стрели/родове”), заселени в тези земи от императорите Зенон, Анастасий и Юстиниан Велики.

Българската историография познава и третото вълче име Курт на Кубрат (праб. Курт бат „Големият вълк”), основал Велика стара България върху бившите готски територии, след успешно проведените граждански войни в каганатите на тюрките и аварите. Неговият вълчи хипостас може да бъде идентифициран по две генеалогични линии: Дуловска бащина (като потомък на Авитохол/Атила) и вероятно Асеновска майчина, тъй като вуйчо му Органа/Ураган (тюрк. сродник по женска линия) е интронизиран от тюрките след преврата под името Сибир кан, което не би било възможно ако не е легитимен представител на харизматичните Ашина, които пък от своя страна се родяат с титлата Дуло. По мъжка и женска линии се извеждат и претенциите към Римската корона, тъй като тюрките са закърмени от вълчица като близнаците Ромул и Рем, а властта на техните предци е легитимирана от сестрата на императора с годежния пръстен на Атила, поискал за зестра половината Империя. Титулатурата в българската държава свидетелства за издигането в римската йерархия до императорския статус на *pater familia*: римското гражданство на патриция Курт Бат (срв. бате, батко, Батил, Батоя, бачо, баджо, баща от тюрк. баш „глава”), федератската титла *рих* (*гех*) на князете Есперерих и Телерих и кесарското (царско) признание на кан Тервел, сгоден за дъщерята на императора и получил в зестра областта Загора (римската провинция Хемимонт), която легитимира наследствената българска царска и епископска власт в Империята - срв. писмото до римския папа на архиепископа на Загора Василий, обявен за първи български патриарх на възроденото Царство¹⁷. Короната на римските цезари е устроена в духа на поговорката, че вълкът си мени кожата без нрава, независимо от Покръстването - нагласеният като агнец барсов син Симеон търси съюза на египетския халиф за подялба на богоизбраната Римска империя. Българската

¹⁷ Божилов, И., Ст. Кожухаров, Българската литература и книжнина през XIII век. София, 1987, 289.

царска идеология е въплътена и в самото назоваване на Ромуловият град на убитият брат близник Рем (Рѣм) - Рим, вместо латинското и гръцкото Рома, Роми), т.е. да не е живо името напомня за „гоненето до дупка” от Ахелой до стените на Новия Рим, където е опожарен манастира *Св. Богородица Живоносен източник* (Пиги). За изкупление на греха в същия манастир е направена сватбата на провизантийски настроеният Симеонов син цар Петър с византийската принцеса Мария Лакапин, легитимирала отново българската императорска титла.

Европеизирането на Централноазиатските тюрки кангали/печенеги и кумани на територията на Римската империя става с приемане на българската християнска култура и държавно-родова идеология. Сродяването на изселените от аралско-каспийските степи кангали с българите започнало още при княз Борис. Съюзната договореност била да отбраняват северните граници на Българското царство от маджари и варяги/руснаци. Най-вероятно кангалите се сродявали с българите по женска линия, към което насочва тюркското етническо име печенеги (срв. баджанаци „мъже сродени чрез две сестри”). Не случайно, след падането на Царството те преминали Дунав като направили опит да освободят родовата територия. Първоначалното канско средище било край водопада на планината Витоша в крепостта Батил-Бояна (праб. „Голям княз-Госпожин”), която напомня за шаманска традиция на първородните владетели Бат Баян и Боян магьосника. За съжаление българо-печенежката коалиция нямала успех, тъй като въстанието на Петър Делян е потушено. Печенегите успели да се задържат независими от византийската власт за около 60 години на малка територия в района на Варна.

За разлика от кангалите/печенеги, куманите изразяват кръвното родство с българите от хунската епоха в Алтайската прародина. Претенциите на хунските хора (кумани) да възродят българското царство предопределило отстраняването на печенегите, но последвали характерните за тюрките царубийства, засвидетелствани в Именника и в изворите за Крумовата фамилия. Жертва на политическите интриги между Константинопол и Рим

станали тримата братя, освободили Царството: Теодор Петър, Йоан Асен и Кало Йоан (Калоян). Първият български владетел приел харизмата на цар Петър в Преслав за утвърждаване на короната. Името Теодор (гр. „божи дар“) е символично за българите, които го свързват с названието за змия *тудориц* в някои диалекти (срв. прозвището на Петър Делян от дилъм) и устройват в деня на мъченика войн конни състезания. Мощите на св. Теодор се пазели в катедралния храм *Св. София* на град Несебър до плякосването им от венецианците през 1263 година. Черноморският град принадлежи на българската държава от времето на кан Крум. След кратко византийско управление той е върнат на княз Борис и от тогава св. Теодор става покровител на българските владетели, за което би свидетелствала уникалната мозаечна икона от керамични плочки на мъченика в цял ръст от Преслав. Една златна катарамна на колан от Царевец с изумруди и изображение на змей напомня, че куманите също почитат змията на предците в Алтайската местност Дилъм (край днешния град Змейногорск). Обявяването на въстанието от цар Теодор Петър в храма на светия войн Димитър, който изоставил своя град Солун за да прояви чудотворния си образ сред българите на брега на Янтра, разкрива ролята на светците войни в държавната идеология. Името на св. Теодор не е характерно за византийската владетелска ономастика. Това в още по-голяма степен важи за името на св. Петър, свързано от римския папа с претенциите за приматството в Църквата. Не случайно цар Теодор Петър прави опит да легитимира короната с признаване от Свещената Римска империя. Българският владетел е благовестник на свободата, както князът на апостолите св. Петър е вестител на християнството в Рим. В тази връзка той освещава църквата *Св. Апостоли* на Трапезица с мощите на светия монах Гавриил Лесновски за възпоменание на Божия благовестител Архангел Гавриил. Вторият брат, обратно, съчетал харизмата на древния тюркски владетелски род Асянъ с византийското царско име Йоан, във връзка с което пренасъл мощите на светия монах Йоан Рилски в новоизградения манастир на Трапезица. И този избор не е случаен, тъй като

монахът е живял в епохата на Първото българско царство при управлението на цар Петър, на когото вероятно е брат.

Третият брат се опитва неуспешно да балансира между християнския Изток и Запад, което му струвало живота. Византийското име на цар Калоян (от гр. Кало Йоан „Добрият Йоан“) вероятно е кръщелната форма на куманското Калиман (тюрк. калън ман „твърд човек“, унг. Калман), засвидетелствано с първородния син на цар Йоан II Асен. Това родово апотропейно име за твърдо устояване пред смъртта напомня за епонима тюрк „твърд“ в Асеновата алтайска традиция и вероятно отразява владетелския статус, както при братята Петър и Асен. Цар Калоян приел върховенството на римския папа като изтъква своя патрициански произход (вероятно той има предвид титлата патриций на Кубрат) с надежда да получи царската корона като предците си Симеон, Петър и Самуил, изборът на които вероятно не е случаен, като се има предвид, че Петър I и двамата владетели със старозаветни имена е топоним за Петър II и двамата му братя с Новозаветни имена. Кореспонденцията с папата напомня за тази на княз Борис в духа на тюркската практика, според която каганът задава въпроси на бога и получава отговори от шамана.

Житието на св. Димитър придава християнски привкус на убийството на цар Калоян от кумана Манастър, чието име напомня за харизматичния киргизки герой Манас. Българският цар там е наречен с пейоративния епитет *кучето* Йоан (Скилоян), както Атила в Песен на Нибелунгите, тъй като в родовата традиция животното се свързва на звуково и семантично ниво с владетелската титулатура (срв. латин. сапе „куче“ и тюрк. сап „кръв“), с приношенията (напр. разсичането на кучета) и прародителския култ към червената хрътка при киргизите. Българските владетели са били наясно с титулатурата на кан Омуртаг върху златния медалион от Царевец: сапе су биџи омуртаг „на кана войскови бег Омуртаг“. Българската държавна идеология приема величието и падението като предопределени знаци, за което свидетелства Ватиканския препис на Манасиевата летопис. В този смисъл

препогребването на предците в новата столица Търново е ярък символ на възраждането на властта (*renovatio imperii*). През 1204 година в църквата *Възнесение Господне* (Св. Спас) на хълма Царевец е помазан за примас на българската църква архиепископа на Загора Василий. Тържественото интронизиране станало в деня на преподобния Лазар (7.XI), който през XI век бил построил едноименна църква със стълп за своите подвизи, за която напомняля високата кула на Търновската Патриаршия¹⁸. На следващия ден Събор на св. Архистратег Михаил (8.XI) кардинал Лъв коронясал Калоян за рекс, като федерат на Империята. Изборът на деня косвено напомнял за пренесените от царя св. мощи (нетленната глава) на българския войн Михаил от Потука, честван две седмици по-късно (22.XI), както и делата на св. княз Борис Михаил, тъй като войнът от Потука се сражавал през IX век в Италия срещу арабите (срв. сарацинските книги в писмата на Борис до папата) и е убил змея на езичниците – още една причина кулата-стълп на Патриаршията да напомня с монументалния си вид западните камбанарии.

Цар Калоян пренася също мощите на епископ Йоан Поливотски (12.II, 4.XII), мъченицата Филотея Поливотска-Темнишка (7.XII) и епископ Иларион Мъгленски (21.X), с които са осветени три църкви в подножието на Царевец до крепостната стена край реката: *Св. Апостоли Петър и Павел*, *Св. Богородица Темнишка* и *Св. 40 Севастийски мъченици*, построени по образа на Патриаршеския храм като кръстополни църкви с двойка източни колони и декорирани външно с глазирана керамика. В Търново са открити множество зелени и жълти кръгли и четирилистни розети, каквито нямат църквите в Солун и Константинопол, а само един дворец във Влахерните от късното Средновековие (Текфур сарай). Тази декорация с преобладаване на зеления цвят, както в Несебърските църкви, изразява светската култура на кумано-българската аристокрация в духа на тюрко-согдийската търговия в Централна Азия - срв. изумрудите върху златния колан със змей от Царевец, кръглите

¹⁸ Жития на светиите. София, 1991, 558.

царски инсигнии в Преславското съкровище и на кан Кубрат в Перешчепинското съкровище.

Първият храм в йерархията след патриаршеския е посветен на Първоапостолите на Римската църква Петър и Павел. Той отразява топографията на византийския императорски ритуал. За него цар Калоян тържествено пренася мощите на своя покровител и борец срещу еретиците иконоборци св. Йоан, епископ на град Поливот в беломорска Тракия¹⁹. В Константинопол църквата *Св. Апостоли* е построена от св. Константин Велики за негова гробница и в нея са пренесени мощите на св. епископ Йоан Златоуст. В мавзолеят са погребани и други византийски императори. Книгата на церемониите постановява тържествена процесия след коронацията в патриаршеската църква *Св. София*: василевсът на бял кон отивал по специален път в гробничния храм *Св. Апостоли* за да измоли утвърждение на своята власт. Най-вероятно цар Калоян също е изградил църквата на Първоапостолите за своята коронация през 1204 година, както и за вечен дом, тъй като е отличена сред останалите култови сгради под Царевец върху възвишение в духа на гробничните могили. Нейният план е необичаен за византийската практика. Храмът е със значително отклонение от оста изток-запад, така, че престолът по-скоро е обърнат на север, като трона на тюркския каган под полярната звезда, а южната фасада се явява перпендикулярна на пътя за Патриаршията, който минава през Малката порта на Царевец. Върху южната фасада е била изписана композицията Страшния съд – запазен е фрагмент с Адските мъки, някога зазидан в североизточната стена на параклиса, който след Търновското въстание е бил скривалище. Сцената е част от християнската идеология на българския владетел още от времето на княз Борис – срв. легендарното изписване на двореца от монаха Методий, вероятен брат на св. Константин-Кирил Философ. Цар Калоян, също като Борис, приема върховенството на Римския папа, което онагледява с доминирането на Патриаршеската църква *Св. Спас* над двореца на Царевец и

¹⁹ Търновска книжовна школа – Антология. София, 1996, 95-96.

своето преклонение пред Великия съдия Христос при влезане през ниската врата на църквата *Св. Апостоли*. Вероятно Страшният съд с червено обрамчване е изписан по-късно от първоначалната живопис, която е с черно. Подобно рамкиране и дори писане с червено има в живописа на цар Борил от 1211 година в църквата *Св. 40 Севастийски мъченици*.

Предолтарното подкуполно пространство на църквата *Св. Петър и Павел* е отличено с двойка колони, пренесени от Преслав вероятно за коронацията на цар Калоян. Такава двойка колони с рунически знак са поставени и в църквата *Св. Стефан* в Несебър (XIII в.). От първите стенописи на търновския храм е запазен малък тънкослоен фрагмент под живописа от времето на Йоан II Асен в зазиданата през XV век северозападна подкуполна арка. Архаичното рамкиране в черно, както при мозайките на манастира *Хосиос Лукас* от XI век, би могло да насочи към генезиса на живописа в гробничния търновски храм, който трябвало да наподобява на Константиновия във византийската столица. Спомените от XIX век за крипта, запазеният саркофаг в притвора и изписаната завеса през XV век, свидетелстват за гробничната практика в църквата *Св. Апостоли*. Не случайно патриарх Евтимий, както по-късно Вселенският патриарх в Константинопол, преместил престола от Патриаршията във втория по значение за сакралната топография на столицата храм на Първоапостолите на Римската църква Петър и Павел. Търновската църква е обновена за втори път като католикон на мъжки манастир от унгарската принцеса Анна-Мария, съпруга на Йоан II Асен по всяка вероятност във връзка със сватбата им към 1220 г. Тогава стените са били изписани отново в модния живописен къснокомниновски стил. Иконографската програма е била съставена на календарен принцип, повлияна от проуниатските идеи на епохата. В западните зазидани подкуполни арки се идентифицират образи на мъченици с червено рамкиране. Трима от светците в северозападната арка са чествани в един ден. Това са: Самона, Гурий и дякон Авив, представен с тонзура като римокатолически свещенослужител. Царица Ана-Мария би трябвало да е погребана в нейната

китория през 1230 г., към което насочва култа към Богородица в патронното изображение с ктитора на църквата от 1442 година и живописиста в апсидата на югоизточния параклис, която представя вероятно Богородица на трон – срв. фрагмента с възглавница на субпеданиум и една червена обувка и друга, обгърнатата от синьозелен мафорий, характерен за придворното византийско изкуство.

Южно от църквата *Св. Апостоли*, цар Калоян построил храм на Св. Богородица, осветен с мощите на св. Филотея, също пренесени от град Поливот. Части от този украсен със зелена глазирана керамика изящен храм са съществували до голямото земетресение през 1913 г., за което свидетелства един акварел. Днес на нейното място е едноименната църква, построена през 1923 г., в която се пазеха до 90-те години на XX век над 200 икони, прибрани след земетресението от търновските църкви и подредени върху иконостаса и върху стилажи на балкона – сега там има само две икони. Сред оцелелите е „Св. Богородица Елеуса”, чудотворната Влахернска икона, призвана да пази Търновград във времето на цар Шишман. Най-вероятно тя е смятаната за загубена икона от дома на Ферузбей на Царевец, която била винаги със запалено кандило над короната и скиптъра на българското царство. За съжаление това богатство, съхранено от радетели като Богдан Филов, оставаше неизвестно за социалистическата наука на България, въпреки интересите към търновската художествена школа, претекст за грандиозни икономически разхищения....

Третият храм в полите на Царевец е посветен на Св. 40 мъченици войни от Севастия²⁰. За него цар Калоян тържествено пренася през 1206 година мощите на монаха св. Иларион, ръкоположен през 1134 г. за епископ на град Мъглен в Македония от Охридския архиепископ Евстатий²¹. Светецът

²⁰ Между Св. Петър и Павел и Св. 40 мъченици се е намирала църквата Св. Богородица Темнишка. За нея цар Калоян пренася мощите на св. Филотея, родена в град Моливот в Памфилия (Мала Азия), чиято памет Църквата чества на 7 XII. По всяка вероятност храмът се е намирал под сегашния Св. Успение Богородично. Тя е била богато декорирана отвън със зелена глазирана керамика, както показва един акварел от началото на XX в.

²¹ Жития на светиите. София, 1991, 531-533.

проповядвал православно учение на езичниците печенег и на еретиците богомили, павликяни и манихеи, които се опитали да го убият с камъни, както първомъченика архидякон Стефан - топос в кралската идеология на Унгария и Сърбия. Край мощите на поборника в предолтарното пространство на църквата под купола символично е погребан българския езически владетел Омуртаг с колоната на неговата преславна могила, която, заедно с втора паметна колона за град Редесто от времето на баща му кан Крум, потдържа купола от изток. Не случайно св. Иларион се възпоменава два дена след св. Иван Рилски (19.X), поучил благочестивия български цар Петър I.

Най-вероятно в църквата *Св. 40 Севастийски мъченици* цар Борил е провел през 1210 година съборът срещу богомилите. В памет на това събитие храмът е изписан на следващата година – срв. монументалното авторско посвещение от 1211 година върху изобразената завеса в дяконикона. Би могло да се допусне, че тогава е изписан срещу ересите и дидактичния календар в притвора. Цар Йоан II Асен построява манастира Великата лавра с кула при църквата на Севастийските мъченици, която обновява с втора двойка колони от запад (същото е направил и в църквата *Св. Петър и Павел*), едната от които е посветена на победата му над император Теодор Комнин при Клокотница през 1230 г. Тогава храмът е бил отново изписан вероятно в западния притвор-кула с охранителни функции край крепостната стена. Монументалната живописна украса от мраморни пана изключва поменалното (за опело) функциониране на пространството, което би трябвало да бъде декорирано с изписана завеса, както в притвора на гробничната църква *Св. Апостоли*. Към вотивната живопис на Йоан II Асен се отнася вероятно и „Видението на св. Йоан Златоуст” в люнета над източния вход, което би било топос във връзка с гробницата на цар Калоян, тъй като мощите на епископа на византийската столица са били положени в мавзолея на св. Константин Велики. Значителната по размери кула-притвор с изящен прозорец към реката напомня за донжоните в Западна Европа и дворците в Константинопол – напр. Влахерните и Буколеон, които също са край крепостната стена с поглед към

морето. Основите на подобна жилищна кула с по-малки размери, свързана в народната памет с пленения латински император Балдуин Фландърски, личат под стените на Царевец и днешната фалшива Балдуинова кула в укрепената и охранявана част край реката, където се намира квартала на западните търговци (Френк хисар). Като се има предвид, че добре охраняваната монументална кула на Великата лавра в подножието на Царевец е свързана с православните занаятчии и търговци, може да се постави въпроса дали не е служила за убежище на пленения със семейството си византийски император, принуден всеки път да вижда в храма паметната колона на своето поражение.

Цар Калоян е погребан скоропостижно под зида на крайната източна арка в северната галерия на притвора, където обикновено се устройва параклис. Светите мъже се погребват в основите на сградата, според атонската практика, както св. мощи под олтара – срв. полагането на ктитора под зазиданата арка (аркосолий). Идентификацията на неговия златен пръстен печат е оспорвана, поради отсъствието на титулатура и откриването на други подобни пръстени с имена, които не са на български царе. Трябва да се припомни обаче, че тюркските владетели са познати под различни имена във връзка с техния статус и в този контекст не е необходимо върху печатите за лична кореспонденция да се представя царското име и титла. Тази практика е засвидетелствана при златните пръстени на Кубрат, от които единият е византийски кръщелен идентификационен накит с възможност за билингвено четене на гръцки език без титла и на прабългарски с титлата бат (намек за бъдещата патриций), вторият е печат на гръцки език с титлата патриций, а третият е печат на прабългарски език без титулуване. Старобългарските имена на владетелите от Второто царство също се вписват в тази общотюркска практика – напр. брата на цар Георги Тертер деспот Алдимир (турк. „желязна ръка“) е вписан в Боянския поменик като Куман войвода, т.е. дукс, който отговаря на императорската титла дука. Техният баща Витомир, упоменат в Боянската църква като войвода, също не е отбелязал титлата си върху личния златен пръстен печат от гробницата му в църквата *Св. София*. Всъщност

изображенията върху пръстените насочват към харизматичните владетели. Витомировият пръстен, например, е отличен с орел, а Калояновият е с барс, който е символичен още при прабългарските съкровища на братята Аспарух и Кубер. Един оловен печат от Царевец с барс без надпис свидетелства, че за пастирите изображенията са вместо текста. Китайците са съхранили спомена за родовата идентификация на България като Бао-тсалия „Барсова държава”.

Продукт на българската владетелска идеология е дворецът на Царевец. Той е построен по-ниско от църквата *Св. Спас*, както е в западната римокатолическа традиция. С това се подчертава върховенството на църковната власт над светската. Същевременно трансгресивният характер на хунобългарската родова власт оказва влияние на неговия план и тектоника. Входът през север напомня за тюркската владетелска традиция, според която, тронът се намира под полярната звезда и от ляво е изгрева, а от дясно е залеза, докато каганът гледа богатствата на юга. Тази символика изразяват дворците на Омуртаг в Плиска и на Симеон в Преслав. Северното ориентиране на парадния вход се свързва с представата за възроденото царство – преминаването на харизматичния владетелски род от една епоха и територия към друга. Израз на тази родова традиция е също построеният от север на търновския дворец мраморен басейн с колони, който вплъщава идеята за свещената столица на рода Суяб (тюрк. „устроена вода/войска”), пренесена от Западния тюркски каганат в Плиска, за което свидетелства седмолъчната звезда за освещаването на водоемите край Малкия дворец със символичния текст: *Ийи жубанъ еаля суяпс „Добро за жупана княз (на отечеството) водоустроител и войскоустроител”*.

Западно от портала на двореца една кула е символично украсена в основите с фриз от римски надгробни плочи (три са запазени изцяло). Мраморните паметници са специално подбрани с изображения на конници във връзка с претенциите на цар Калоян за неговите предци патриции. Плочите са композирани йерархично с долната страна една към друга. Първата от портала с името Сабин в посвещение на латински език може да

бъде възприета като интерпретация на римския генеалогичен мотив - връзката на харизматичния вълчи род с чуждите жени сабинянки, засвидетелстван и в българската владетелска ономастика (срв. кан Сабин/Сивин). Вероятно не случайно изображението на конника върху плочата е заличено. Паметникът е отличен върху мраморен блок с многоредов надпис на гръцки език и е последван от второ гръцко надгробие с отбелязана титлата патриций. Приоритетът на латинския над гръцкия език е засвидетелстван и върху останалите фасади на кулата. Редуването на латински и гръцки надгробни надписи отразява йерархическата представа за единната Христова империя в духа на прозападната кореспонденция на цар Калоян, приел върховенството на римския папа като патриций от старото конническо съсловие за да бъде овенчан с царската корона. Може да си представяме ужаса в очите на кардинал Лъв, познавал поговорката, че вълкът си мени кожата без нрава, когато е видял гробниците на римските си предци третиран като споли върху фасадата на двореца. В зида над плочата на Сабин личи структурата на михраба на Ферузбеевата джамия от 1436 година, построена, според един изчезнал надпис, върху мястото на царската църква, т.е. *Св. Петка*, която се намира от другата страна на дворецовия портал. Знаците на реновационна империя отразяват традиционната представа за световното господство, тъй като новото конническо съсловие на кумано-българската орда се родее със старото на Рим без да отстъпва на латините и гърците своите претенции върху Империята. Вероятното пренасяне на римските надгробия от Никополис ад Иструм не би било случайно, като се има предвид, че е главен град на провинцията на вестготите федерати. Едно търновско предание свидетелства за генеалогичните връзки с Рим - свинар от Слънчевия град търсил изгубеното си животно, което открил опрасено сред тръните на хълма Царевец. Топосът е заимстван от предсказанието за Еней, който напълнил трапезите си с намерената опрасена свиня на Италийския бряг. Като троянският цар и неговият потомък Ромул, Йоан Асен създал столицата на обновената Българска империя около града на трапезитите - Трапезица. Вероятно във

връзка с топоса за напълнените трапези е и търновския триумф на свинаря цар Ивайло.

- Гумилев 1993 Гумилев, Л. Хунну. Степная трилогия. Санкт-Петербург, 1993
- Гумилев 1993а Гумилев, Л. Древние тюрки. Москва, 1993
- Гумилев 1993б Гумилев, Л. Ритмы Евразии. Эпохи и цивилизации. Москва, 1994
- Гумилев 1994 Гумилев, Л. Хунны в Китае. Три века войны Китая со степными народами III – VI вв. Санкт-Петербург, 1994
- Добрев 2005 Добрев, И. Златното съкровище на българските ханове от Атила до Симеон. София, 2005
- Мифы 1980 Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 1. Москва, 1980
- Мифы 1982 Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 2. Москва, 1982
- Стоянов 1997 Стоянов, В. Етнонимът “българи”. За българо-тюркските смешения. София, 1997

HUNO-BULGARIAN PATRIOTIC TRADITION AND THE IMPERIAL IDEOLOGY OF THE ASEN FAMILY

Zarko Zhdrakov

(Abstract)

Basically, the foundations of the Huno-Bulgarian imperial ideology are Chinese. This is attested by the role of the charismatic family Dulo in the Beadroll of the Bulgarian rulers, where there belongs Avitohol/Atila, his son Irnik, Kurt/Kubrat, his son Espererih/Asparuh and his grandson Tervel. About the presence of the family union Dulo in the region of the lake called Baikal would attest the people Doleman and the buriat name *Dolon-huhe-tengri* of the Seven blue-green skies – comp. tsar Simeon and his six Great boils. Symbolic would have been also the name of the Hun shan-u Dulunki (around 68 B.C.), probably a descendant as the rest Hun rulers of the founder of the Chinese dynasty Western Chan Liu Ban (206 B.C.). After marrying into the family of the Hun princess and the

Emperor in 177 B.C., the Chinese influence became stronger and lasting traces are to be found in the Bulgarian cultural vocabulary and titling – for example, the idea for writing *kuniga* and the family titles *ban/pan*, *jupan* (from Chin. tsou-pan „chancellor”), *han/kan*. The blood relation of the Dulo descendants of the Sky Emperor/Tangra khan established their tradition over the Roman one in the spirit of the patriotic affirmation of the old Hun party, stating that their descendants will always rule over the nations – for example, in the Beadroll the title *kunez* (Ogusian form of the Ogurian title *kanar*), from *khan* ‘blood’ presents, as the founder of the Great old Bulgaria the patrician wolf Kurt/Kubrat and his son south from the Danube with the Roman federate title *rih* (rex) *Espererih/Asparuh*, and so his heavenly grandson Tervel (Turk. hakas. *Ter* ‘Tangra’), received the imperial title *kesar/caesar*.

The state patriotism is attested also in the charismatic ruling families of the Second kingdom, according to the statement, the Bulgarians are the third part of the Huns, i.e. the Kumans (Turk. *kun-man* „Hun man”). The Imperial sky blood have the wolf descendants Asen and Terter, who rule the steppes as far back as the XI century as an embodiment of the Supreme Tangra – comp. the title *Shahinshah*. The richly illustrated *Manasi* chronicle examines the Bulgarian history in the context of the world and as is in the *Beadroll*, explicitly indicates the coming of the Bulgarians south from the Danube. The imperial family tradition was embodied not only in the palaces of Pliska, Preslav and Turnovo, but also in the church construction.